

Франківській області, де становлять у середньому 10–12 %, тобто у 3,5 рази менше, ніж у більшості східних регіонів. Вивчення коефіцієнта рецидивної злочинності у регіонах та областях показує, що найбільш ураженими залишаються Східний та Центральний регіони України. Показники коефіцієнта рецидивної злочинності у регіонах свідчать, що за рівнем ураження населення беззаперечно першість посідає Луганська область.

Динаміка питомої ваги рецидивної злочинності в структурі злочинності загальної демонструє негативні тенденції, а абсолютний приріст у відсотках у 2002–2010 рр. становить цілих 7,3 %, що свідчить про реальне поширення рецидивної злочинності, її укоріненість та відсутність дієвих запобіжних заходів.

Окреме занепокоєння викликає і той факт, що поряд із зменшенням кількості населення України, зниженням загального рівня злочинності питома вага рецидивних злочинів стрімко зростає. Станом на 2002 р. фактично кожен п'ятий злочин (22,5 %) було вчинено раніше засудженими особами, в той час як з 2007 р. вже кожен четвертий злочин (24,4–24,6 %) вчинявся зазначеною категорією осіб.

Список використаної літератури:

1. Батиргарєєва В.С. Щодо нового підходу до розуміння рецидивної злочинності // Часопис Київського університету права. – 2004. – № 2. – С. 58-61.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К., 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки.
3. Кримінологія: Учебник для вузів / Под общ. ред. д. ю. н., проф. А.И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2005.
4. Статистичні дані Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення Міністерства Внутрішніх Справ України за 2001–2010 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/374130>.
5. Статистичні дані про чисельність населення України (перепис населення України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Чужа О. Роль статистики у боротьбі з рецидивною злочинністю // Право України. – 2005. – № 9. – С. 70-72.

Надійшла до редакції 15.02.2012

КАЛМИКОВ Д.О., кандидат юридичних наук
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

УДК 343.62:343.4

ОСОБЛИВОСТІ ДІЇ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКСПЛУАТАЦІЮ ДІТЕЙ

У статті розглянуто особливості дії ст. 150 КК України, які мають найбільше значення для практики застосування її приписів або можуть викликати певні труднощі у правозастосовних органів під час кваліфікації дій осіб, котрі вчинили експлуатацію дітей.

Ключові слова: експлуатація дітей, кримінальна відповідальність, чинність кримінального закону, дія кримінального закону у часі, дія кримінального закону в просторі, бланкетність, криміналізація, декриміналізація.

В статье рассматриваются особенности действия ст. 150 УК Украины, которые имеют наибольшее значение для практики применения ее предписаний или могут вызвать определенные трудности у правоприменительных органов при квалификации действий лиц, совершивших эксплуатацию детей.

Ключевые слова: эксплуатация детей, уголовная ответственность, действие уголовного закона во времени, действие уголовного закона в пространстве, бланкетность, криминализация, декриминализация.

The article discusses the features of the item 150 of the Criminal Code of Ukraine which have the greatest value for the practice of applying its provisions, or may cause some difficulties in the law-bodies during training activities of persons who committed the exploitation of children.

Keywords: exploitation of children, criminal liability, the validity of the criminal law, criminal law action in time, the effect of criminal law in space, blanketist, criminalization, decriminalization.

Питання про дію кримінального закону мають важливе теоретичне та практичне значення. Від їх вирішення залежить, норми якого кримінального закону (нового, старого чи проміжного; українського чи зарубіжного) будуть застосовані до винного; які особи (громадяни України; іноземці; особи без громадянства, що постійно проживають чи не проживають в Україні) будуть притягнуті до кримінальної відповідальності згідно з приписами українського кримінального законодавства; які діяння, вчинені на території України, а які – за її межами, отримають кримінально-правову оцінку за КК України, а також чи буде взагалі конкретна особа притягнута до кримінальної відповідальності. Із цього стає очевидним, що помилка правозастосовного органу щодо сфери дії закону про кримінальну відповідальність може призвести не лише до порушення прав, свобод і законних інтересів винних, а й до необґрунтованого притягнення невинних осіб до кримінальної відповідальності.

Слід зазначити, що вивченню загальних аспектів дії кримінального закону присвятили свої праці Д.М. Бахрах, О.І. Бойцов, В.І. Борисов, Б.В. Волженкін, П.А. Воробей, С.І. Дячук, А.М. Єрасов, М.Й. Коржанський, Ю.І. Ляпунов, П.С. Магишевський, Ю.А. Пономаренко, А.М. Попов, М.І. Хавронюк, В.М. Щупаковський, А.Є. Якубов та інші вітчизняні та зарубіжні науковці.

Разом із тим питання дії кримінального закону в частині заборони експлуатації дітей на теренах вітчизняної кримінально-правової науки ще не висвітлювалось, що зумовлює потребу заповнення відповідної прогалини.

Саме тому мета нашої статті – розглянути особливості дії ст. 150 КК України, які мають найбільше значення для практики застосування її приписів, або можуть викликати певні труднощі у правозастосовних органів під час кваліфікації дій осіб, котрі вчинили експлуатацію дітей.

Утім, перш ніж почати аналіз цих особливостей зазначимо, що в кримінальному законодавстві України (зокрема в ст. 4–8 КК України) та науковій літературі дія кримінального закону, зазвичай, ототожнюється з його чинністю [1, с. 95; 2, с. 37-47; 3, с. 56-73]. З нашої точки зору, таке розуміння дії та чинності кримінального закону є сумнівним, адже воно суперечить як правилам, що висуваються до мови кримінального закону (кожен термін, що використовується у КК України має означати лише одне поняття, кожному поняттю має відповідати лише один термін), так і дійсному змісту цих термінів. Предметно дослідивши розглядувані явища, Ю.А. Пономаренко дійшов, як видається, правильного висновку, що дія та чинність кримінального закону за своїм змістом є різними кримінально-правовими категоріями [4, с. 54-59, 104-115]. Зазначений криміналіст довів, що чинність кримінального закону – це його темпоральна (часова) характеристика, яка полягає в об'єктивному існуванні кримінального закону протягом певного часу, коли він має юридичну силу, тобто від моменту набуття чинності й до моменту її втрати [4, с. 59]. На відміну від чинності, дія кримінального закону полягає в переведенні положень чинного або раніше чинного закону в певний соціальний результат. Тобто під дією кримінального закону Ю.А. Пономаренко пропонує розуміти реалізацію його норм у конкретних умовах часу і місця [4, с. 59].

У теорії кримінального права дія закону про кримінальну відповідальність традиційно розглядається у двох аспектах: як дія кримінального закону в часі та дія кримінального закону в просторі [3, с. 56-73; 5, с. 93-111; 2, с. 37-47; 6, с. 23-32].

При цьому, як зазначає орган конституційної юрисдикції, дію нормативно-правового акту в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності й припиняється з втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце [7]. Справедливість такого висновку й щодо дії в часі кримінального закону підтверджується як положеннями Основного Закону України, так і приписами КК України. Так, у ч. 1 ст. 58 Конституції України вказується, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Цей загальновідомий принцип права знайшов своє відображення у статтях 4 та 5 КК України, які детально регламентують питання дії кримінального закону в часі.

Не вдаючись до аналізу всіх аспектів такої дії кримінального закону, зазначимо, що для аналізу особливостей дії в часі ст. 150 КК України найбільше значення має ч. 2 ст. 5 КК України, згідно з якою закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не

має зворотної дії в часі. Важливість цієї норми для характеристики дії в часі ст. 150 КК України пояснюється тим, що КК України вперше в історії вітчизняного кримінального законодавства встановив злочинність діяння «експлуатація дітей».

Отже, виходячи з приписів ч. 1 ст. 58 Конституції України та ч. 2 ст. 5 КК України, доходимо висновку, що положення ст. 150 КК України не мають зворотної (ретроактивної) дії в часі й не поширюються на діяння, вчинені до набуття чинності КК України, тобто до 1 вересня 2001 р.

Такий висновок, на нашу думку, кореспондується з ч. 2 ст. 58 Конституції України, згідно з якою ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення. Аналогічні положення щодо зворотної дії нормативно-правових актів у часі знаходимо й у теоретичних джерелах [8, с. 29-37; 9, с. 75-89; 10, с. 61-68; 11, с. 29-31; 12, с. 11-16; 13, с. 11-20].

На підставі викладеного вважаємо за можливе виділити **найголовнішу характеристику дії в часі закону про кримінальну відповідальність за експлуатацію дітей**: до кримінальної відповідальності за ст. 150 КК України можуть бути притягнуті лише ті особи, які вчинили експлуатацію дітей 1 вересня 2001 р. або пізніше.

Слід мати на увазі, що в цьому випадку поняттям «експлуатація дітей» не охоплюється завдання дитині наслідків, про які йдеться у ч. 2 ст. 150 КК України, адже часом вчинення злочину чинний КК України визнає час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності (ч. 3 ст. 4 КК України).

Тому навіть якщо наслідки від експлуатації дитини, описані в ч. 2 ст. 150 КК України, настали й у період дії ст. 150 КК України (після 1 вересня 2001 р.), однак безпосереднє використання праці дитини мало місце лише до 1 вересня 2001 р., то така особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей. В іншому разі матиме місце застосування принципу зворотної дії до закону, що встановлює караність діяння, адже на час вчинення зазначених дій вони не визнавалися злочином, а після набуття чинності КК України особа взагалі не вчиняла дій, передбачених у ст. 150 КК України. У цьому випадку притягнення особи до кримінальної відповідальності, як слушно зазначають О.І. Бойцов, А.М. Попов та А.Є. Якубов, свідчило б про ігнорування суб'єктивної підстави кримінальної відповідальності [14, с. 67; 15, с. 20; 16, с. 34-38]. Разом із тим якщо в діях цієї особи матиме місце склад іншого злочину, то вони (дії) мають дістати відповідну правову оцінку. Скажімо, експлуатацію дитини до 1 вересня 2001 р., у результаті якої їй було спричинено з необережності тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, слід кваліфікувати за ст. 105 КК України 1960 р., застосовуючи ті положення чинного КК України, які пом'якшують кримінальну відповідальність (йдеться про менш суворі види покарань, передбачені в ст. 128 КК України) або іншим чином поліпшують становище особи (норми Загальної частини КК України).

Істотне значення для правильного розуміння дії в часі положень ст. 150 КК України має той факт, що 5 липня 2011 р. ВРУ прийняла ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо злочинів проти волі, честі та гідності особи» (набрав чинності 26 липня 2011 р.), яким, зокрема, було виключено зі статей 150 і 150-1 КК України слова «з метою отримання прибутку».

Це означає, що зазначеним нормативно-правовим актом вітчизняний законодавець криміналізував таке діяння як «використання праці дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, без мети отримання прибутку».

Ураховуючи вищевикладені загальнотеоретичні положення щодо дії норм кримінального закону, вважаємо за можливе зробити такий висновок: до кримінальної відповідальності за використання праці дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, без мети отримання прибутку можуть бути притягнуті лише ті особи, які вчинили це діяння 26 липня 2011 р. або пізніше. При цьому, як і у попередньому випадку, факт настання злочинних наслідків, передбачених у ч. 2 ст. 150 КК України (які можуть мати місце як до, так і після набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо злочинів проти волі, честі та гідності особи»), жодного значення для кваліфікації вчиненого не має. За наявності відповідних підстав таке діяння може бути кваліфіковане за іншими нормами кримінального закону (наприклад, за ст. 128 КК України).

Продовжуючи аналіз статті, яка передбачає кримінальну відповідальність за експлуатацію дітей, слід зазначити, що її дія в часі пов'язана не лише з моментом набрання чинності

КК України та Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо злочинів проти волі, честі та гідності особи», а й зі специфікою конструювання цієї норми. Йдеться в першу чергу про бланкетний характер диспозиції ч. 1 ст. 150 КК України.

Бланкетність диспозиції ч. 1 ст. 150 КК України зумовлена тим, що для визначення ознак потерпілого від експлуатації дітей законодавець використовує понятійний зворот «дитина, яка не досягла віку працевлаштування», зміст якого можливо встановити лише з приписів трудового законодавства. На сьогодні такі приписи містяться в ст. 188 КЗпП України, що має відповідну назву «Вік, з якого допускається прийняття на роботу».

Щоправда, на думку авторів проекту Трудового кодексу України, нині чинний КЗпП України вже застарів і не відповідає сучасним економічним умовам, а отже має бути замінений новим кодифікованим актом у цій сфері [17]. До речі, 20 травня 2008 р. зазначений проект Трудового кодексу України в першому читанні був прийнятий за основу. Отже, існує велика ймовірність того, що найближчим часом в Україні з'явиться новий кодифікований акт у сфері регулювання трудових відносин, нормами якого доведеться керуватися правозастосовним органам і під час вирішення питання про наявність або відсутність у діях особи складу злочину, передбаченого ст. 150 КК України.

Проект Трудового кодексу України не містить статті з назвою «Вік, з якого допускається прийняття на роботу» або подібної до неї, адже положення щодо віку осіб, які можуть вступати в трудові відносини, містяться в ст. 20 цього проекту, що має назву «Працівник» [18]. Приписи цієї статті, що стосуються віку, з якого дозволяється працевлаштування (частини 2–5 ст. 20 проекту Трудового кодексу України), істотно відрізняються від змісту положень ст. 188 КЗпП України.

Загалом, порівняльний аналіз змісту частин 2–5 ст. 20 проекту Трудового кодексу України з приписами ст. 188 КЗпП України дозволяє стверджувати, що в разі прийняття Трудового кодексу України зі ст. 20 у існуючій редакції з моменту набрання ним чинності в ознаках складу злочину, передбаченого ст. 150 КК України, відбудеться низка змін.

По-перше, до потерпілих від експлуатації дітей потрібно буде відносити не лише осіб, які не досягли 16 років, а й осіб віком від 16 до 18 років. Така потенційно можлива зміна пов'язана з тим, що ст. 188 КЗпП України містить заборону працевлаштування лише осіб, які не досягли 16 років, у той час як у ч. 2 ст. 20 проекту Трудового кодексу України крім цього основного положення міститься застереження такого змісту: для окремих категорій працівників законом може бути встановлено вищий віковий ценз. Тобто в розглядуваному законопроекті звертається увага на те, що досягнення 16 років лише за загальним правилом є достатнім віком для вступу фізичної особи в трудові відносини, адже в окремих випадках закон може вимагати досягнення більш зрілого віку. На нашу думку, в ч. 2 ст. 20 проекту Трудового кодексу України йдеться про ті категорії працівників, праця яких використовується на підземних чи важких роботах, роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці (ч. 3 ст. 292 проекту Трудового кодексу України) тощо. Із викладеного можна зробити такий висновок: з набранням чинності Трудовим кодексом України до кримінальної відповідальності за ст. 150 КК України потрібно буде притягувати не лише осіб, які використовуватимуть працю дітей, що не досягли 16 років (з порушенням встановлених законодавством умов), а й осіб, які використовуватимуть працю дітей віком від 16 до 18 років, яким чинним законодавством України заборонено вступати в трудові відносини у зв'язку з недостатнім віком. Іншими словами, відбудеться **криміналізація** зазначених діянь. Наприклад, використання праці дитини віком від 16 до 18 років на підземних роботах за наявності відповідних підстав потрібно буде розглядати як злочин, передбачений чинною ст. 150 КК України.

По-друге, до потерпілих від злочину, передбаченого ст. 150 КК України, належатимуть й особи віком від 14 до 16 років, праця яких використовуватиметься без письмової згоди одного з батьків або особи, яка їх замінює (частини 3, 4 ст. 20 проекту Трудового кодексу України). На сьогодні ж чинне законодавство України (частини 2, 3 ст. 188 КЗпП України) не містить вказівки на форму такої згоди, а тому вважається, що вона може бути як усною, так і письмовою [19, с. 761]. Тобто з набранням чинності Трудовим кодексом України відбудеться **криміналізація**: а) використання праці дитини віком від 15 до 16 років за наявності лише усної згоди одного з батьків або особи, яка їх замінює; б) використання праці учнів загальноосвітніх і

професійно-технічних навчальних закладів віком від 14 до 15 років (для виконання легшої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процес навчання) у вільний від навчання час, однак за наявності лише усної згоди одного з батьків або особи, яка їх замінює.

По-третє, до потерпілих від цього злочину не можна буде відносити осіб віком до 14 років, праця яких використовуватиметься в організаціях кінематографії, театральних, концертно-видовищних та інших творчих організаціях для участі в концертах, виставах, інших заходах, а також у створенні кінофільмів або інших творів мистецтва, якщо таке використання відповідатиме умовам, викладеним у ч. 5 ст. 20 проекту Трудового кодексу України. Нагадаємо, що нині чинне трудове законодавство України, на відміну від проекту Трудового кодексу України, не дозволяє працевлаштування осіб віком до 14 років (малолітніх) за будь-яких умов. Це означає, що з набуттям чинності Трудовим кодексом України відбудеться **декриміналізація** таких форм використання праці дитини, які описуються у ч. 5 ст. 20 проекту Трудового кодексу України.

Як бачимо, усі потенційно можливі зміни ознак потерпілого від експлуатації дітей підтверджують правильність думки М.І. Хавронюка та С.І. Дячука про те, що криміналізація та декриміналізація, у тому числі часткова, не завжди пов'язана із скасуванням чи зміною конкретних норм Особливої частини КК України [20, с. 39]. Зокрема, у нашому випадку перші два наслідки від набрання чинності Трудовим кодексом України свідчатимуть про криміналізацію, а третій – про декриміналізацію певних форм використання праці дітей.

Спробуємо тепер з'ясувати, яке ж значення для дії в часі ст. 150 КК України матимуть розглянуті зміни в ознаках потерпілого від експлуатації дітей.

Починаючи з перших двох, зазначимо, що оскільки ці зміни є проявами криміналізації певних форм використання праці дітей, то їх дія поширюватиметься лише на ті факти, які матимуть місце після набрання чинності Трудовим кодексом України. Такий висновок однозначно випливає з вимог ст. 58 Конституції України та ч. 2 ст. 5 КК України про неприпустимість зворотної дії нормативно-правових актів, що встановлюють або посилюють відповідальність особи.

Значно складнішим є питання про взаємозв'язок між дією в часі ст. 150 КК України та тим фактом, що з набуттям чинності Трудовим кодексом України відбудеться декриміналізація окремих проявів експлуатації малолітніх. Інакше кажучи, постає питання про те, чи матиме кримінальний закон зворотну дію в часі щодо таких проявів експлуатації дітей чи його приписи застосовуватимуться лише до тих фактів, які настануть після набрання чинності Трудовим кодексом України.

У зв'язку із цим слід нагадати, що в теорії кримінального права та судовій практиці питання про зворотну дію норм кримінального закону, форма яких не зазнала змін, але їх зміст змінився через зміну норм інших галузей права, є дискусійним. Так, Конституційний Суд України в абз. 8 п. 3 описово-мотивувальної частини рішення у справі про зворотну дію кримінального закону в часі визначив: «Зміни, що вносяться до нормативно-правових актів інших галузей права, посилаючись на які містить бланкетна диспозиція, не змінюють словесно-документну форму кримінального закону. Така диспозиція кримінально-правової норми залишається незмінною. Кримінальний закон і за наявності нового, конкретизованого іншими нормативно-правовими актами змісту бланкетної диспозиції кримінально-правової норми не можна вважати новим – зміненням – і застосовувати до нього положення частини першої статті 58 Конституції України та частини другої статті 6 Кодексу» [7].

Діаметрально протилежну позицію висловив Ю.А. Пономаренко, вказавши, що ч. 2 ст. 6 КК України за своєю суттю є універсальною – вона надає зворотну дію будь-якому кримінальному закону, що скасовує або пом'якшує кримінальну відповідальність, не зважаючи на те, чи відбувається це у зв'язку зі зміною його форми, чи у зв'язку зі зміною його змісту, чи змінились і форма і зміст одночасно [21, с. 44].

Подібного висновку дійшов і російський криміналіст Ю.І. Ляпунов, на думку якого будь-яка законодавча зміна реального змісту бланкетної основи кримінального закону, який у зв'язку з цим стає більш сприятливим для винного, повинна тягнути надання йому зворотної дії [22, с. 29]. Цю думку цілковито підтримав інший дослідник зворотної дії кримінального закону в часі – А.М. Єрасов [23, с. 20].

Позиція М.І. Хавронюка та С.І. Дячука є також відмінною від висловленої Конституційним Судом України, хоча й дещо не збігається із щойно наведеними. Зазначені науковці вва-

жають, що норми, якими ті чи інші правила змінюються у бік звуження переліків забороненої поведінки, на підставі ст. 58 Конституції України повинні мати зворотню дію, хоча й не як норми кримінального закону, а як норми іншого нормативно-правового акта, прийняття яких фактично скасовує відповідальність особи. Дії осіб, винних у порушенні усунених цими нормами заборон, вчинені до набуття ними чинності, більше не повинні вважатися злочинними [20, с. 43]. Схожі міркування у російській кримінально-правовій літературі висловлює О.І. Бойцов [14, с. 60].

Не поглиблюючись надалі у зміст цієї дискусії, зазначимо, що ми підтримуємо тих криміналістів, які вважають, що *в разі зміни реального змісту бланкетної основи кримінального закону, який у зв'язку з цим стає більш сприятливим для винного, має застосовуватися принцип зворотної дії нормативно-правового акта*. Вважаємо, що лише за такого підходу можна було б говорити про реалізацію загальноновизнаних принципів права та приписів ч. 1 ст. 58 Конституції України (*de lege ferenda*).

Ураховуючи ж зміст чинної редакції ст. 5 КК України, а також офіційне тлумачення положень ст. 58 Конституції України та статей 6, 81 КК України 1960 р., маємо визнати, що застосування розглядуваного принципу до випадків декриміналізації окремих проявів експлуатації дітей, пов'язаної з набуттям чинності новим трудовим законодавством, було б неправомірним (*de lege lata*).

На цьому етапі вважаємо за можливе завершити розгляд дії ст. 150 КК України в часі та перейти до аналізу її дії в просторі.

Як відомо, дія закону про кримінальну відповідальність у просторі визначається на підставі чотирьох принципів: 1) територіального, 2) громадянства; 3) універсального (космополітичного), 4) реального.

При цьому вважається, що перші два є основними, а інші – додатковими принципами дії КК України у просторі [3, с. 64].

Територіальний принцип дії кримінального закону в просторі в загальному вигляді сформульовано в ч. 1 ст. 6 КК України, виходячи з якої можна дійти висновку, що особи, які вчинили експлуатацію дітей на території України, підлягають кримінальній відповідальності за ст. 150 КК України.

Певні пояснення щодо змісту, а отже й практики застосування цього принципу, містяться в частинах 2 та 3 ст. 6 КК України, які встановлюють, що злочин визнається вчиненим на території України, якщо: а) його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України; б) його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України.

Для застосування територіального принципу дії кримінального закону в просторі важливе значення має правильне розуміння терміна «територія України», зміст якого слід визначати на підставі норм українського та міжнародного законодавства (зокрема ЗУ «Про державний кордон України»).

Відповідно ж до положень ч. 4 ст. 6 КК України питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, не є підсудні у кримінальних справах судам України, у разі вчинення ними експлуатації дітей на території України вирішується дипломатичним шляхом (принцип екстериторіальності). Це означає, що кримінальна юрисдикція України поширюється на зазначених осіб лише у випадку чітко висловленої згоди на це акредитуючої держави, яку вона висловлює шляхом позбавлення певної особи імунітету від кримінальної юрисдикції держави перебування [3, с. 24].

Принцип *громадянства* дії кримінального закону в просторі знайшов своє закріплення в ч. 1 ст. 7 КК України. Із приписів цієї норми випливає, що громадяни України та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні та які експлуатують дитину за межами України, підлягають кримінальній відповідальності за ст. 150 КК України, *якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана ВРУ*.

Уважно вивчивши міжнародні документи у сфері захисту прав дітей, ми не виявили положень, які б встановлювали винятки з правила, зафіксованого в ч. 1 ст. 7 КК України. Тому є всі підстави вважати, що громадяни України та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні та які експлуатують дитину за межами України, підлягають кримінальній відпо-

відальності за ст. 150 КК України.

Специфічність цього принципу дії ст. 150 КК України в просторі полягає в тому, що його застосування є можливим тільки після правильного встановлення змісту бланкетної основи диспозиції ст. 150 КК України. Особливість встановлення цього змісту пов'язана з тим, що *норми трудового законодавства України, в тому числі й ті, що стосуються віку, з якого дозволяється працевлаштування, не поширюються на трудові відносини, які складаються на території інших держав* (ст. 8 КЗпП України). Тобто в розглянутих випадках диспозиція ст. 150 КК України відсилає правозастосовний орган не до положень ст. 188 КЗпП України (у перспективі – до згаданих вище положень частин 2–5 ст. 20 майбутнього Трудового кодексу України), а до відповідних норм того трудового законодавства, що діє на території конкретної держави.

Зазначені особливості громадянського принципу дії ст. 150 КК України в просторі свідчать про те, що *в різних країнах світу ст. 150 КК України може набувати різного змісту, а отже й діяти по-різному*.

Скажімо, громадяни України або особи без громадянства, які постійно проживають в Україні та які використовують на території Російської Федерації працю малолітніх з дотриманням умов, передбачених у ч. 4 ст. 63 Трудового кодексу Російської Федерації, не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за ст. 150 КК України, адже вважається, що такі діти досягли віку працевлаштування [24]. В Україні ж аналогічні дії тягтимуть кримінальну відповідальність за експлуатацію дітей, оскільки чинне трудове законодавство України категорично забороняє працевлаштування осіб віком до 14 років (малолітніх). Натомість під експлуатацією дітей віком від 15 до 16 років на території Білорусі слід розуміти не лише використання праці таких дітей за відсутності згоди одного з батьків або особи, яка їх замінює (ч. 2 ст. 188 КЗпП України), а й таке використання праці зазначеної категорії дітей, що суперечить положенням ч. 2 ст. 272 Трудового кодексу Республіки Білорусь (зокрема, для виконання роботи, яка шкодить відвідуванню загальноосвітнього закладу) [25]. Будь-яке використання на території Республіки Молдова громадянами України або особами без громадянства, які постійно проживають в Україні, праці дітей віком від 14 до 15 років має кваліфікуватися за ст. 150 КК України [26], незважаючи на те, що в Україні за певних умов діти зазначеної категорії можуть вступати в трудові відносини (ч. 3 ст. 188 КЗпП України).

Виходячи з викладеного вище, можна дійти такого висновку: *для правильної оцінки дій громадян України або осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні та які використовують працю дітей на території інших держав, необхідно кожного разу встановлювати зміст бланкетної основи диспозиції ст. 150 КК України, виходячи з приписів чинного на їх території трудового законодавства*.

Завершуючи аналіз розглядуваної проблеми, слід зазначити, що положення частин 1 і 2 ст. 150 КК України *не діють* у просторі на підставі *універсального* (космополітичного) та *реального* принципів (ст. 8 КК України). Це пов'язано з тим, що: а) чинні в Україні міжнародні договори не передбачають можливості притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 150 КК України тих іноземців або осіб без громадянства, які не проживають постійно в Україні та які вчинили експлуатацію дітей за її межами; б) злочини, передбачені частинами 1 і 2 ст. 150 КК України, не належить до категорії тяжких або особливо тяжких злочинів.

Список використаної літератури:

1. Воробей П.А., Коржанський М.Й., Щупаковський В.М. Завдання і дія кримінального закону / Наук. ред. П.П. Михайленко. – К., 1997.
2. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. – К., 2000.
3. Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.; За ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 3-є вид., переробл. і допов. – К., 2007.
4. Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону в часі: Монографія. – К., 2005.
5. Курс уголовного права. Общая часть: Учеб. для юрид. вузов: В 2 т. / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М., 1999. – Т. 1: Учение о преступлении.
6. Борисов В.І., Пономаренко Ю.А. Законодавство про кримінальну відповідальність та його чинність у часі // Законодавство України. – 2003. – № 8. – С. 23-32.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів): Рішення Конституційного

- Суду України від 9 лютого 1999 р. № 1-рп/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=5037>.
8. Тилле А.А. Действие закона во времени и обратная сила закона // Советское государство и право. – 1964. – № 12. – С. 29-37.
  9. Ерасов А.М. Обратная сила уголовного закона и принципы уголовного права // Правоведение. – 2005. – № 3. – С. 75-89.
  10. Якубов А.Е. Обратная сила уголовного закона // Вестник Московского ун-та. Серия 11. Право. – 1993. – № 2. – С. 61-68.
  11. Волженкин Б. Еще раз об обратной силе уголовного закона // Законность. – 1994. – № 11. – С. 29-31.
  12. Якубов А.Е. Признаки состава преступления и обратная сила уголовного закона // Законность. – 1997. – № 5. – С. 11-16.
  13. Бахрах Д.Н. Действие правовой нормы во времени // Советское государство и право. – 1991. – № 2. – С. 11-20.
  14. Бойцов А.И. Действие уголовного закона во времени и пространстве. – СПб., 1995.
  15. Попов А.Н. Уголовный закон и его обратная сила / Науч. ред. проф. Б.В. Волженкин. – СПб., 1998.
  16. Якубов А.Е. Обратная сила уголовного закона: некоторые проблемы совершенствования Уголовного кодекса Российской Федерации. – СПб., 2003.
  17. Пояснювальна записка до проекту Трудового кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30947.
  18. Проект Трудового кодексу України: Законопроект від 4 грудня 2007 р. № 1108 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30947.
  19. Научно-практический комментарий к законодательству Украины о труде / Б.С. Стычинский, И.В. Зуб, В.Г. Зуб, В.Г. Ротань. – К. – Севастополь, 2001.
  20. Хавронюк М., Дячук С. Проблемні питання застосування у кримінальному праві принципу зворотної дії кримінально-правового акту // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. – № 11. – С. 36-43.
  21. Пономаренко Ю.А. До питання про можливість зворотної дії кримінального закону в часі при збільшенні мінімального розміру заробітної плати // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 9. – С. 41-44.
  22. Ляпунов Ю.И. Об обратной силе уголовного закона // Законность. – 1995. – № 4. – С. 26-29.
  23. Ерасов А. М. Обратная сила уголовного закона: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – М., 2004.
  24. Трудовой кодекс Российской Федерации от 21 декабря 2001 года [Электронный ресурс] // Официальный сайт Государственной Думы Российской Федерации. – Режим доступа: <http://ntc.duma.gov.ru>.
  25. Трудовой кодекс Республики Беларусь от 8 июня 1999 года // Законодательство Беларуси [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?regnom=2562&page=7.
  26. Трудовой кодекс Республики Молдова от 1 октября 2003 года // Трудовой кодекс Республики Молдова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.tk-md.ru/trud_kodeks_moldova_3_1/page/1.html.

Надійшла до редакції 09.02.2012

НАЗИМКО Є.С., кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)
ФІЛОНОВ В.В., слухач магістратури
(Донецький національний університет)

УДК 343.347-053.6

ВИДИ І КОНСТРУКТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ САНКЦІЙ ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Аналізуються види і конструктивні особливості кримінально-правових санкцій за злочини у сфері службової діяльності. На підставі проведеного дослідження розроблено пропозиції щодо подальших напрямів досліджень у зазначеній сфері.

Ключові слова: кримінально-правова санкція, покарання, злочин, службова діяльність.

Анализируются виды и конструктивные особенности уголовно-правовых санкций за преступления в сфере служебной деятельности. На основании проведенного исследования

